

prikazi i recenzije

Zdenko DUNDOVIĆ, **Bratovština zadarskih Varošana**, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2020., 323 str.

Gotovo da ne postoji naselje u Dalmaciji koje tijekom svoje povijesti nije imalo barem jednu bratovštinu. Središnji izvor za njihovo istraživanje su matrikule, odnosno pravilnici iz kojih se potanko saznaju pojedinosti o djelovanju i temeljnim ciljevima rečenih vjerskih udruga. Najveći broj sačuvanih matrikula zadarskih bratovština datira iz vremena mletačke uprave (1409. – 1797.), a prema vrsti dijelile su se na obrtničke i laičke. Objema je vrstama primarno vjersko obilježje. U obrtničkim su se bratovštinama okupljali zanatlije, pripadnici istoga umijeća, ponajprije radi zaštite vlastitih gospodarskih interesa, dočim su laičke bratovštine bile otvorenijega tipa, ponajprije usmjerene na duhovne aktivnosti svojega članstva.

U središnjem fokusu ove monografije, autor koje je prof. dr. sc. Zdenko Dundović, višegodišnji marni proučavatelj brojnih sastavnica iz prošlosti Zadarske nadbiskupije i Ninske biskupije, bratovština je zadarskih Varošana, koja se po svojim značajkama može smjesti između prethodno navedenih odrednica obrtničkih i laičkih bratovština. Nastala je spajanjem triju varoških bratovština – Gospe od Snijega ili Kapelice, Sv. Križa i Gospe Varoške. One su okupljale zemljoradnike (težake) koji su do druge polovice 16. stoljeća živjeli u predgrađu Zadra koje je zbog osmanskih provala porušeno kako bi se izgradio gradski *Foro*. Mjesto njihova djelovanja mijenjalo se, a naposljetku je to bila crkva sv. Mihovila. U izvorima se bilježi pod raznim imenima (Gospa od Snijega, Gospa od Milosrđa, sv. Marije Kapelice, Sv. Križa u Varošu, Gospe od Mira ili Gospe Varoške i dr.). U ovoj knjizi autor za bratovštinu najčešće rabi izraz *bratovština zadarskih Varošana*, posebice u razmatranju njezina djelovanja u razdoblju od 16. stoljeća do kraja francuske vlasti u Dalmaciji.

U knjizi se autor koristio odgovarajućom znanstvenom literaturom te izrazito brojnom pismohranom (Archivio Segreto Vaticano, Archivio di Stato di Venezia, Arhiv Zadarske nadbiskupije, Državni arhiv u Zadru, Znanstvena knjižnica Zadar, Arhiv samostana sv. Mihovila u Zadru), pri čemu se osobitom važnošću izdvajaju fondovi Bratovštine Blažene Djevice Marije od Snijega u Zadru (Arhiv Zadarske nadbiskupije) i fondovi Bilježnici Zadra, Generalni providuri za Dalmacij i Albaniju te Općina/Komuna Zadar. Knez Zadra (Državni arhiv u Zadru).

Nakon »Sadržaja« (6–9), knjiga započinje »Uvodom« (11–13) u kojemu se pregledno iznose osnovni podatci o bratovštini koja se ovdje obrađuje, a naglašavaju se i temeljni momenti iz njezine povijesti kojima će u nastavku knjige biti posvećene zasebne cjeline, odnosno poglavlja. Slijedi »Kratki prikaz istraženoga arhivskog gradiva« (15–19) i na

ovome mjestu autor opisuje dosadašnja saznanja u hisoriografiji o navedenoj problematici i naznačava važnost dokumenta koje pohranjuju Arhiv zadarske nadbiskupije i Znanstvena knjižnica u Zadru (matrikula bratovštine iz 1567. godine, spisi prihoda i rashoda bratovštine i drugo).

Slijedi izrazito opsežna cjelina naslovljena »Raščlamba matrikule bratovštine Gospe od Snijega (*Schola della Capelizza*)« (21–61), koja je nanovo sastavljena 1567. te 1573. potvrđena od generalnoga providura mora Giacoma Foscarinija, a 1598. godine od zadarskoga nadbiskupa Minuccija Minuccija. Uz temeljne isprave u matrikuli su zapisane i odredbe zadarskih knezova i ostalih predstavnika mletačke vlasti kojima se regulira djelovanje bratovštine. U nastavku te cjeline raščlanjuje se struktura bratovštine prema pojedinim stavkama matrikule, a posebice se izdvaja podroban opis ovlasti i zadaća pojedinih dužnosnika (gastalda, vikara, dekana i drugih). Obrađuje se, nadalje, moralna i duhovna dimenzija bratovštine, donosi popis kapelana (od 1488. do 1807. godine) te ukazuje na specifičnosti pri štovanju određenih blagdana (Duhovi, Uzašašće i drugi). Jedan od temeljnih ciljeva bratovštine bila je karitativno-društvena djelatnost. Društveno je djelovanje osobito bilo izraženo u kontekstu pogibnih epidemija kuge, a angažman u vezi pokopa tjelesa oboljelih učinio je ovu bratovštinu povlaštenom u odnosu na većinu gradskih udruga slične naravi. Obrađuje se nadalje, sudjelovanje pri izvršenju smrtnih presuda, ali i činjenica da je bratovština imala privilegij pomilovanja odabranih osuđenika na smrt.

Važan događaj iz povijesti bratovštine odnosio se na njezino premještanje nakon rušenja crkve Gospe od Snijaga ili Kapelice u crkvu sv. Mihovila, a to se posebno razlaže u cjelini naslovljenoj »Kako je bratovština dospjela u crkvu sv. Mihovila« (63–107). Utvrđuje se kontinuitet migracijskih kretanja, odnosno naseljavanja zadarskoga Varoša u kasnom srednjem i ranom novom vijeku, veza zadarskih Stanova s Varošanima (posjedi koje su Varošani ondje obrađivali), ubicira crkva sv. Marije u zadarskoj okolici, razrješava razlika između bratovština Gospe od Snijega (kapelice), Gospe Varoške i Sv. Križa i tijekom njihova sjedinjenja, proces prijelaza sjedišta bratovštine Gospe od Snijega u *borgo interno* i druga problematska pitanja koja nameće taj dio knjige. Treba naglasiti da autor, temeljem pomno odabranih i vrsno istraženih izvora, vrlo uspješno razrješava zamršen i dugotrajan proces preseljenja sjedišta prethodno navedenih bratovština.

U kontekstu utjecaja mletačke vlasti na društvene odnose u Zadru od 15. do 17. stoljeća važno je osvrnuti se na položaj zadarskih pučana. O tome govori opsežna cjelina »Ekonomska i moguća politička djelatnost bratovštine zadarskih Varošana« (109–197). Istraživanje toga problematskog pitanja zasniva se na uvidu u računske knjižice pojedinih gastalda bratovštine. Osim što je zemljoradnja bez sumnje bila temeljni oblik egzistencije zadarskih Varošana, razvidno je da je njihova djelatnost bila usmjerena i na neke druge mogućnosti zarađivanja, primjerice, trgovina vinom i drvom. Nadalje, iz tih se knjižica može, uvidom u troškove bratovštine, iščitati društveno-gospodarska interakcija. Najveći dio stalnih troškova odlazio je na održavanje zemljišnih posjeda – okosnice prihoda bratovštine. U svezi sa time su i troškovi prehrane težaka prilikom zajedničkih radova u poljima, vinogradima i maslinicima, koje je bratovština držala u svome posjedu. Tu su zatim i plaće i druge nadoknade službenicima bratovštine, kao i održavanje crkve sv. Mihovila, liturgijskoga ruha i predmeta. Kada je riječ o prihodima

bratovštine, važnu su stavku činili oporučni legati te se temeljem spisa zadarskih bilježnika donose brojni konkretni podatci o legatima upućenim bratovštini. Bratovština je, nadalje, posjedovala nekretnine i zemljišta u gradu i okolici te su njihova iznajmljivanja i prodaje donosili nemali prihod. Ti se lokaliteti (smještaj kuća u gradu i zemljišta u okolici) pažljivo navode prema podatcima u izvorima, a autor ih ujedno nastoji što preciznije ubicirati (dijelom i uz pomoć katastarsa iz 19. stoljeća), čime taj dio cjeline predstavlja dragocjen prinos lokalnoj topografiji.

»*A canton di San Michel* – svakodnevlje bratovštine zadarskih Varošana« naslov je preposljednje cjeline knjige (199–217). Raščlambom arhivskih spisa autor otkriva kako je crkva sv. Mihovila na određen način predstavljala imaginarno društveno razgraničenje između gradske gospode (*Piazza dei Signori*) i gradskih pučana (*Borgo*). Na uglu sv. Mihovila odvijali su se svi važniji društveni događaji od objave službenih vijesti, izbora, slavlja i procesija do pogreba i protesta. Autor ovdje detaljno govori o povijesti rečene crkve, a analizom kanonskih vizitacija rekonstruira se njezino arhitektonsko zdanje i izgled unutrašnjosti, tijekom pregradnji i preuređenja kroz stoljeća (sukladno financijskim mogućnostima bratovštine) te naposljetku kazuje o običajima koji su pratili svakodnevni život Varošana.

U završnom se poglavlju (»Razdoblje francuske uprave – bitka za očuvanje bratovštine zadarskih Varošana«, 219–239) raščlanjuje na koji se način odvijao proces premještanja franjevac trećoredaca iz crkve sv. Ivana u crkvu sv. Mihovila, čime je svjesno ili nesvjesno bratovština zadarskih Varošana pridonijela očuvanju hrvatskoga jezika i glagoljice u crkvenim ustanovama Zadra početkom 19. stoljeća. Iako je bratovština praktički već bila ukinuta, francuske su je vlasti očuvale, odnosno omogućile njezinu obnovu, ponajviše zato što je okupljala pretežit broj puka (težaka), ali i bila profilirana kroz svestranu kariativnu djelatnost.

U »Zaključku« (240–241), nakon kratkog osvrt na sva razmotrena problematska pitanja, autor naglašava kako se identitet Varoši na svojevrsan i suvremen način i iskaz očuvao i do današnjega dana. Stoga je ova monografija posvećena povijesti toga dijela grada i njihovim žiteljima kroz prošlost.

U »Prilozima« (243–291) na kraju knjige nalazi se cijeli niz prijepisa dokumenata izravno vezanih za povijest bratovštine zadarskih Varošana. To su prijepis kapitula matrikule bratovštine Gospe od Snijega, prijepis ugovora između bratovštine Varošana sv. Mihovila i franjevac trećoredaca (1807.), prijepis isprava iz dodatka matrikuli, prijepis dokumenta o postupku dobivanja tinkture za bojenje tkanina iz 17. stoljeća, prijepis dekreta ninskoga biskupa Marka Loredana (1574.) kojim se bratovštini Gospe od Milosrđa odobrava djelovanje u crkvi sv. Mihovila, prijepis vizitacije crkve sv. Mihovila u Zadru apostolskoga vizitatora Agostina Valiera (1579.), prijepis vizitacije crkve sv. Mihovila u Zadru apostolskoga vizitatora Michelea Priulija (1603.), popis bratima koji su bili članovi Vijeća 25-orice upravitelja bratovštine Gospe od Snijega (1584.), popis bratima koji su bili članovi 25-orice upravitelja bratovštine Gospe od Varoša (1619. – 1663.), popis članova Vijeća 25-orice (1765. – 1813.), s naznačenom godinom ulaska u Vijeće i godinom smrti, prijepis mišljenja mletačkoga inženjera Ferrantea Vittelija o izgradnji zadarskoga *Fortea* (1576.) te pregled troškovnika za izgradnju jedne manje kuće u Zadru (1699.). Na kraju knjige

sadržan je »Indeks osobnih imena i mjesta« (292–307) te pregled uporabljenih »Izvora i literature« (308–323).

Monografija Zdenka Dundovića o povijesti bratovštine zadarskih Varošana temeljito je napisano znanstveno djelo. Možemo kazati da autor nije izostavio niti jedan uporabljiv historiografski rad o obrađenoj zadarskoj bratovštini, kao i o širim sastavnicama crkvene povijesti Zadra u širem vremenskom razdoblju, a impresivna je i brojnost i raznovrsnost arhivskih ustanova i njima pripadajućih fondova u kojima su sadrženi brojni spisi neophodni za upoznavanje širih sastavnica iz života zadarskih Varošana i njihove bratovštine. Ova je knjiga svojom pomnošću, bogatstvom iznesenih konkretnih primjera iz dokumenta iznjedrila niz imena nekadašnjih Varošana, lokaliteta izravno povezanih s njima, kao i crkvenih i državnih ustanova i dužnosnika Zadra i Dalmacije.

Na kraju možemo zaključiti kako ova knjiga svojim pristupom može poslužiti kao ogledan primjer povjesničarima koji žele temeljito obraditi povijest neke bratovštine kroz koju se u konačnici zrcale i širi aspekti života jednoga grada i njegova stanovništva kroz razne etape prošlosti.

Lovorka Čoralić